

Міністерство освіти і науки України
Рівненський державний гуманітарний університет

Збірник наукових праць

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
СУЧАСНОЇ ФІЛОЛОГІЇ**

МОВОЗНАВЧІ СТУДІЇ

ВИПУСК 10

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Рівненського державного гуманітарного університету

Рівне – 2002

ББК 81 Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії. Збірник наукових праць
А 43 Рівненського державного гуманітарного університету.
4 Вип.10. – Рівне: РДГУ, 2002. – 190
УДК 811.161.2

У збірнику вміщені статті з проблем українського мовознавства науковців, аспірантів кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету та науковців інших вишів. Основні теми поданих публікацій стосуються актуальних питань синтаксису і лексикології, словотвору та лінгвістики тексту.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів-філологів.

Редакційна колегія:

Головний редактор **Шульжук Каленик Федорович**,
 доктор філологічних наук, професор,
 зав. кафедри української мови
 Рівненського державного гуманітарного університету,
 дійсний член Академії наук вищої школи України

Заступник головного редактора **Шевчук Степан Іванович**,
 кандидат філологічних наук, професор, директор Інституту
 мистецтв Рівненського державного гуманітарного університету

Члени редакційної колегії:

1. **Бойко В.Г.**, доктор філологічних наук, професор кафедри фольклористики Національного університету ім. Т.Г.Шевченка (м. Київ).
2. **Вихованець І.Р.**, доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, завідувач відділу історії і граматики української мови Інституту української мови НАН України (м. Київ).
3. **Вокальчук Г.М.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
4. **Галич О.А.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри української літератури Луганського державного педагогічного університету.
5. **Голомб Л.Г.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Ужгородського державного університету.
6. **Гуйванюк Н.В.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича.
7. **Давидюк В.Ф.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри фольклористики Волинського державного університету ім. Лесі Українки (м. Луцьк).
8. **Денисюк І.О.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Волинського державного університету ім. Лесі Українки (м. Луцьк).
9. **Дунасвська Л.Ф.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри фольклористики Національного університету ім. Т.Г.Шевченка (м. Київ).
10. **Загнітко А.П.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри української мови Донецького державного університету.
11. **Зелінська Л.В.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Рівненського державного гуманітарного університету.
12. **Іваницька Н.Л.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського.
13. **Кузьмич О.О.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
14. **Поліщук Я.О.**, доктор філологічних наук, доцент, зав. кафедри української літератури Рівненського державного гуманітарного університету.
15. **Радишевський Р.П.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Національного університету ім. Т.Г.Шевченка (м. Київ).
16. **Турган О.Д.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Запорізького державного університету.
17. **Удалов В.Л.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Волинського державного університету (м.Луцьк).
18. **Чирков О.С.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри теорії літератури Житомирського державного педагогічного інституту ім. І.Я.Франка.

Упорядники: Якимчук О.І., Кузьмич О.О.

Друкується за рішенням Вченої ради
 Рівненського державного гуманітарного університету
 (протокол №9 від 26 квітня 2002 р.).

*За точність і грамотність публікацій відповідають автори.
 Рукописи не рецензуються і не повертаються.*

Адреса редакції: 33000, м. Рівне, вул. С.Бандери, 12
 Рівненський державний гуманітарний університет
 (вул. Остафова, 31, кафедра української мови)

ISBN 966-72-81-04-9

© Рівненський державний гуманітарний університет

РОЗДІЛ IV
АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕНЬ У СЛОВОТВОРІ

УДК 811.161.2'371.623:811.161.2'373.611

Наталія Гаврилюк

**ОКАЗІОНАЛЬНІ ПРИКМЕТНИКИ-КОМПОЗИТИ В ПОЕТИЧНОМУ
СЛОВНИКУ НЕОКЛАСИКІВ (СЛОВОТВІРНИЙ АСПЕКТ)**

У поетичному словнику неокласиків значна частина інноваційних прикметників утворена способом основоскладання. Складні прикметники, як відомо, є характерними для поетичного мовлення в цілому. Поєднуючи значення компонентів мотивуючого словосполучення, вони стають виразниками цілісного оригінального значення ознаки і передають індивідуальне сприйняття світу того чи іншого автора.

За характером відношень між основами, що формують складне слово, композити поділяються на дві групи: 1) складні слова з сурядними відношеннями між основами; 2) складні слова з підрядними відношеннями між основами. Перші співвідносяться зі словосполученнями, члени яких поєднуються сурядним зв'язком; другі – зі словосполученням, члени яких поєднані підрядним зв'язком [1: 204].

У поетичному доробку неокласиків найпоширенішими є складні прикметники з сурядними відношеннями між основами композитів, в основі яких лежить синтагма “П + П”*. Композитні прикметники з рівноправними основами утворюються за словотвірним типом “П + -о-/-е- + П”: *смагляво-кучерявий* (Ю. Клен) ← *смаглявий і кучерявий*; *суворо-чорний*, *самотньо-синій*, *мінливо-змінний* (Ю.Клен), *блискуче-загадковий* (М.Рильський), *буйно-голосний* (М.Зеров), *тремтячо-металевий* (М.Драй-Хмара), *холодно-жовтий* (П.Филипович). Мотивуючі прикметники таких композитів можуть бути як простими, так і афіксальними чи складними утвореннями.

За семантичними відношеннями між компонентами композитів складні прикметники з сурядними відношеннями між основами розподіляються на декілька груп:

1) складні прикметники, компоненти яких близькі за значенням: *ненажерливо-неситий*, *неосяжно-великий* (Ю.Клен), *улесливо-брехливий*, *обережно-тихий*, *прозора-ясний* (М.Рильський);

2) складні прикметники, значення компонентів яких різняться одне від одного: *радісно-чужий* (Ю.Клен), *ніжно-зернистий* (М.Зеров), *нерозумно-милий*, *гнучко-кучерявий* (М.Рильський), *смуглясто-голий* (П.Филипович). Сюди ж відносимо складні прикметники, один з компонентів яких є назвою кольору, а інший – позначає додаткову

*Тут і далі: І — основа іменника; П — основа прикметника; Д — основа дієслова; Присл. — основа прислівника; Ч — основа числівника; З — основа займенника.

ознаку (якість), незалежну від ознаки кольору: *шовково-білий, радісно-рожевий* (М.Рильський);

3) складні прикметники, компоненти яких зазвичай є антонімами: *проречисто-німий, спокійно-пристрасний, рухливо-непорушний, прозоро-тьмянний, радісно-печальний* (М.Рильський). Такі прикметники вирізняються високою експресивністю.

У творчості неокласиків поширеними є також складні прикметники, що еквівалентні словосполученням з підрядним зв'язком між компонентами, один з яких є опорним, а інший – залежним. У виявлених інноваціях опорними виступають компоненти, які співвідносяться з іменниками, прикметниками, дієсловами, дієприкметниками..

Переважає кількість композитних прикметників з підрядними відношеннями між основами створена на базі синтаксичних конструкцій з опорним іменниковим компонентом. Серед похідних ад'єктивів цього типу виділяються композити, в основу яких лягли синтагми “П + І”, “І + І”, “Ч + І”.

Індивідуально-авторські прикметники, утворені на базі синтагми “П + І”, розподіляються на 4 словотвірні типи:

1. “П + -о- + І + -ий”: *пухнатохвостий* ← *пухнатий хвіст*; *сніжноокий, променистокрилий* (М.Рильський), *огненноокий* (П.Филипович), *залізнокрилий, злотомитрий* (М.Драй-Хмара), *зеленоперий* (Ю.Клен), *ясновербий* (М.Зеров).

2. “П + -о- + І + -н-”: *буйноцвітний* ← *буйний цвіт*; *білопінний, срібномісячний* (М.Рильський), *яснозбройний* (Ю.Клен), *земнородний* (М.Зеров), *золотоспівний, срібнопінний, жовтожорний* (М.Драй-Хмара).

Складні прикметники 1-2-ого словотвірних типів є найбільш поширеними в поетичному мовленні. Характерно, що такі типи продуктивні і в сучасній українській мові, за ними утворюються узуальні композити, напр., *синьокрилий, косоокий, лапатолистий, міцноногий*. Зарахування ж аналізованих прикметників до оказіональних відбувається на тій підставі, що вони не зафіксовані у лексикографічних джерелах [4; 5].

3. “П + -о- + І + -ист-”: *гострокремнистий* (М.Зеров) ← *гострий кремінь*.

4. “П + -о- + І + -ськ-”: *первіснодикунський* (М.Зеров) ← *первісний дикун*.

У проаналізованих вище композитах, утворених на базі атрибутивної синтагми “П + І”, залежний компонент завжди знаходиться у препозиції щодо опорного. Але не для всіх оказіональних складних прикметників таке розташування компонентів є обов'язковим. Підтвердженням цьому слугує інновація Ю.Клена *ранкорожевий* (від рожевий ранок), у якій залежний компонент (прикметник рожевий) перебуває в постпозиції щодо основи опорного іменника ранок. Незвичне розташування компонентів складного прикметника зумовлює його оригінальність та експресивність.

Індивідуально-авторські складні прикметники, утворені на основі синтагми “Ч + І”, представлені словотвірними типами :

1. “Ч + -о- + І + -ий”: *стогромий* ← *сто громів; столаний, стовухий, тисячогромий* (Ю. Клен), *стовеслий, стоворотий, многоокий* (М.Зеров), *многохвостий* (М.Рильський)

2. “Ч + -о- + І + -н-”: *столунний* (М.Драй-Хмара) ← *сто лун; стовесельний, двообразний, многоденний* (М.Зеров).

3. “Ч + -и- + І + -ий”: *трязикий* ← *три язики; семигорбий* (М.Зеров), *чотиригрудий* (Ю.Клен).

4. “Ч + -и- + І + -н-”: *тритьільний* ← *три тіла; п'ятистравний* (М.Зеров).

5. “Ч + -ох- + І + -н- ”: *трьохтемний* (М.Зеров) ← *три темпи*.

Складні прикметники 1-4-ого типів належать, як вважає О.А. Земська, до найбільш стандартизованих і утворюваних майже без обмежень. Тобто будь-який числівник може приєднатися до будь-якого іменника, що піддається рахунку [2: 45], напр., узуальні прикметники: *многокутний, многолюдний, стовідсотковий, стогектарний*. Однак виділені складні прикметники, поєднуючись з означуваними іменниками, створюють у поетичному контексті яскраві, у більшості випадків – експресивні образи та картини, напр.: “*В житті, позбавленім легенд і слави, / Жарким залізом випекли дупло, / Щоб нам Сучасне, нищачи нам травень, / Тисячогромим вихором ревло*” (“Прокляті роки”).

Прикметник п'ятого словотвірного типу (трьохтемний) створений з порушенням семантичної сполучуваності. Іменник темп не належить до слів, що позначають предмети, які можна порахувати. У цьому виявляється нестандартність інновації, яка в контексті вирізняється образністю та оригінальністю: “*А нині дано вам візок нужденний / Трьохтемної пропасниці. А нині вам – / Князям, царям, героям і богам – / В уста язик покладено буденний / і вбрано вас во вретичце лихе: / – Всесильний Ралю! Чарівна Псіхе!*” (“SWETOKRADSTWO”).

Індивідуально-авторські складні прикметники, утворені на базі синтагми “І + І”, представлені двома словотвірними типами:

1. “І + -о- + І + -ий”: *шовкоперий, жаролиций*, (Ю.Клен), *крилоногий* (М.Зеров), *звіроокий* (М.Рильський).

2. “І + -е- + І + -ий”: *змієногий* (М.Зеров), *змієголовий, зореокий* (М.Рильський).

В основі творення таких прикметників лежать порівняльні відношення між компонентами: *шовкоперий* ← *перо, як шовк; зореокий* ← *очі, як зорі*. Виступаючи своєрідними лаконічними замінниками порівняльних зворотів, аналізовані інновації не втрачають семантичної наповненості і слугують створенню образності в контексті.

Серед складних прикметників широко представлені композити, створені на базі словосполучень з опорним дієслівним компонентом. В основу складень цього типу лягли синтагми “І + Д”, “Присл. + Д”, “Ч + Д”, “З + Д”.

Індивідуально-авторські складні прикметники, утворені на базі синтагми “І + Д”, представлені двома словотвірними типами:

1. “І + -о- + Д + -н-”: *миродайний* ← *мир дає*; *жонолюбний*, *сновійний* (М.Рильський), *хлібоїдний*, *громоносний*, *димоносний*, *тогносний* (М.Зеров).

2. “І + -е- + Д + -н-”: *річетворний* (М.Зеров) ← *творює речі* (є складником речей).

Композити цих двох типів характеризують предмет (об’єкт чи істоту) з погляду її участі в дії [3: 374].

Індивідуально-авторські складні прикметники, утворені на основі синтагми “Присл. + Д”, представлені словотвірним типом: “Присл. + -о- + Д + -н-”: *широковійний* (М.Рильський) ← *широко віє*; *легкопадний* (Ю.Клен), *прудколетний* (М.Зеров). У таких складеннях перша, прислівникова, основа якісно характеризує дію, виражену в другій, віддієслівній частині.

На основі синтагми “З + Д” за словотвірним типом “З + -е- + Д + -ащ-” утворено складний прикметник *всеслухащий* (М.Драй-Хмара). За нормами літературної мови суфікс -ащ- не поєднується з основами дієслів першої дієвідміни, якою є основа вербатива слухати. Таке порушення норми при деривації оказіонального прикметника *всеслухащий* сприяло виникненню високоекспресивного та влучного епітета. Інновацію створено, очевидно, за зразком узуального слова *всевидющий*, ужитого в тому ж контексті, що й новотвір.

На основі синтагми “Ч + Д” за словотвірним типом “Ч + -о- + Д + -н-” утворено композит *многодарний* (М.Зеров). Складні прикметники, мотивовані словосполученням “неозначено-кількісний числівник + дієслово” виражають значення “міри виконуваної дії”. Цей тип складних прикметників-композитів є непродуктивним і в сучасній українській мові, пор.: *багатостраждальний*, *малозначний* [3: 375].

У поетичному словнику неокласиків зустрічаються також складні прикметники з опорним компонентом – прикметником чи дієприкметником. Такі композити утворені власне основоскладанням.

У композитах із опорним прикметником (простим чи афіксальним) залежними можуть виступати основи:

1) числівників: *сторясний* (Ю.Клен);

2) прислівників: *новощасний* (Ю.Клен) ← *щасний по-новому*. Складні прикметники такого типу поодинокі і в сучасній українській мові, пор.: *різновисокий* ← *високий по-різному*.

У композитах з опорним компонентом – дієприкметником залежна частина може бути виражена:

1) основами іменників: *небонароджений*, *муровінчаний*, *злотокований* (М.Зеров), *злотолитий* (М.Рильський);

2) основами числівників: *сторозпалений* (Ю.Клен).

Однак словосполучення з опорним дієприкметниковим компонентом рідко згортаються в композитні слова. Причиною цього, на думку Н.Ф. Клименко, є, можливо, те, що сам дієприкметник повинен стати спочатку прикметником, отже, набути вторинних синтаксичних функцій [3: 379].

Як бачимо, основокладання є продуктивним способом творення прикметникових інновацій у поетичному словнику неокласиків. Усі оказіональні складні прикметники формують дві приблизно рівномірні за кількістю групи: 1) композити з сурядними відношеннями між основами; 2) композити з підрядними відношеннями між основами. Незначну перевагу мають складні слова першої групи. Серед композитів другої групи поширеними є інновації, утворені на базі синтагм „П + І” та „Ч + І”. Простежуються й деякі особливості творення складних прикметників окремими авторами. Найбільше індивідуально-авторських складних прикметників виявлено в доробку Ю.Клена та М.Рильського, а найменше – у П.Филиповича. Так, у творчій практиці Ю.Клена майже не зустрічаються індивідуально-авторські складні прикметники, утворені на базі словосполучень з опорним дієслівним компонентом. А майже всі складні утворення з першою числівниковою основою належать Ю.Кленові та М.Зерову. Загалом індивідуально-авторські складні прикметники обох груп є оригінальними, семантично місткими, образними, часто експресивними номінаціями, створеними з певною стилістичною метою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Городенская Е.Г. Словообразование // Украинская грамматика/ Отв. ред. Русановский В.Н. – К.: Наук. думка, 1986. – С. 175-251.
2. Земская Е.А. Словообразование как деятельность. – М.: Просвещение, 1992. – 220 с.
3. Клименко Н.Ф. Словоскладання. Аббревіація // Словотвір сучасної української літературної мови. – К.: Наук. думка, 1979.– С. 314-403.
4. Словарь української мови: В 4т. / Упор. Б. Грінченко. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958-1959.
5. Словник української мови: В 11т. – К.: Наук. думка, 1970-1980.

Summary

The article is devoted to the occasional adjectives-composes, which are represented in the poetical works of the neoclassics. The peculiarities of the innovations' word-formative structure and origin are analysed.

ЗМІСТ

Розділ I. Теоретичні питання синтаксису

<i>Шульжук К.Ф.</i> Функціональні параметри складного речення у художньому стилі	4
<i>Беценко Т.П.</i> Особливості функціонування конструкцій з прямою мовою в українських думках	10
<i>Давнюк С.В.</i> Особливості внутрішньої структури предикативних одиниць у складних конструкціях з сурядністю і підрядністю	14
<i>Кузьмич О.О.</i> Синтаксичні засоби творення ритму в прозовому творі (на прикладі новели Олеся Гончара “Модри камень”)	20
<i>Ричагівська Ю.Є.</i> Специфіка засобів зв’язку складного речення в поетичному мовленні	24
<i>Шкарбан Т.М.</i> Експресивно-виражальні можливості конструкцій з однорідною супірядністю	29
<i>Шульжук Н.В.</i> Загальнолінгвістичні проблеми опису українського діалогічного мовлення	34
<i>Щербачук Н.П.</i> Предикатні синтаксеми у структурі семантичного елементарного простого речення діалогічного мовлення	39

Розділ II. Семантика лексичних одиниць

<i>Кирилкова Н.В.</i> Семантичне поле компонента <u>верба</u> в українських фраземах та пареміях	48
<i>Крижановська О.М.</i> Назви на позначення ахроматичних кольорів в українській мові	52
<i>Сербіна Т.Г.</i> Мовні зміни в лексиці російської мови новітнього періоду (за матеріалами сучасних газет)	60
<i>Турик Л.Р.</i> Дієслово говорити (казати): перфоматив чи дескриптив	64

Розділ III. Історія мови та лінгвістики

<i>Мандрик Н.В.</i> Лексика слов’янських мов як джерело вивчення духовної культури давніх слов’ян	70
---	----

Розділ IV. Аспекти досліджень у словотворі

<i>Гаврилюк Н.В.</i> Оказіональні прикметники-композиції у поетичному словнику неокласиків (словотвірний аспект)	74
<i>Степанова О.І.</i> До питання про структурно-функціональну одиницю словотворчого рівня	79

Розділ V. Лінгвістика тексту

<i>Богдан С.К.</i> Оказіональні звертання української епістолярії	86
<i>Войцешук Л.А., Мандрик Н.В.</i> Текст як об’єкт лінгвістичних досліджень	95
<i>Вокальчук Г.М.</i> Індивідуально-авторські юкстапозити в українській поезії 20-30 років ХХ століття	102
<i>Горожа нова С.О.</i> Кольороназви як елемент ідіостилю Миколи Хвильового	109
<i>Златів Л.М.</i> Проблема сприймання (розуміння) тексту та його структурно-сислового аналізу в психолінгвістиці	115
<i>Ожигова О.В.</i> Особливості стилістики сучасної української драми.	121
<i>Смітюх Т.М.</i> Інтертекстуальність у релігійних текстах	127
<i>Соколовська С.Ф.</i> Взаємообумовленість текстових категорій зв’язності та дискретності	132
<i>Хом’як О.І.</i> Принципи ідіостилистичного аналізу художнього	

тексту	139
Розділ VI. Особливості говорів української мови	
Євтушок О.М. Модель і її мовленнєва реалізація: лексичний і семантичний аспекти	146
Мазяр В.П. Ареологія лексики народних промислів у західнополіських говірках української мови	149
Розділ VII. Проблеми мовної освіти	
Ковальчук Н.П. Питання взаємозв'язку синтаксису і пунктуації	154
Лещенко Г.П. Система вправ на збагачення мовлення учнів комунікативно значущою культурознавчою лексикою	157
Хом'як І.М. Питання методики орфографії в підручниках з української мови	167
Розділ VIII. Актуальні питання мовної культури	
Войцешук Л.А. Теорія формування комунікативно-мовленнєвих умінь у складних ситуаціях спілкування з точки зору функціональної культури мовлення	174
Олексієвець Л.С. Граматичні особливості ділових паперів	178
Відомості про авторів	183

Наукове видання

Актуальні проблеми сучасної філології

Мовознавчі студії

Збірник наукових праць

Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 10

Упорядкування та наукове редагування

Олександри Якимчук,

Оксани Кузьмич

Макет та комп'ютерна верстка

Андрія Слинька

Обкладинка

Олексія Литвина

Рекомендовано до друку Вченою радою
Рівненського державного гуманітарного університету
(протокол №9 від 26 квітня 2002 р.)

У збірнику вміщені статті з проблем українського мовознавства науковців, аспірантів кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету та науковців інших вишів. Основні теми поданих публікацій стосуються актуальних питань синтаксису і лексикології, словотвору та лінгвістики тексту.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів-філологів.

Макет, верстку, дизайн здійснено в редакційно-видавничому відділі
Рівненського державного гуманітарного університету

Адреса редакції: 33000, м. Рівне, вул. С.Бандери, 12
Рівненський державний гуманітарний університет
(вул. Остапова, 31, кафедра української мови). Тел.: 26-17-79

Підписано до друку 15.05.2000. Гарнітура Times Roman Cyr.
Умов. друк. арк.. 19, 0. Наклад 200 прим.